

Απόψεις ειδικών επαγγελματιών για τη συνεργασία τους με οικογένειες παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία/ες: Βιβλιογραφική συστηματική ανασκόπηση

Μαρία-Ευαγγελία Λίσγου, Ασημίνα Τιμπιδάκη

Περίληψη

Η συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση και παρέμβαση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρία/ες (ε.ε.α./α.). Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις απόψεις των ειδικών επαγγελματιών για τη συνεργασία τους με οικογένειες παιδιών με ε.ε.α./α. Η έρευνα συνιστά μια συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση 14 άρθρων, τα οποία έχουν δημοσιευθεί σε έγκριτα διεθνή επιστημονικά περιοδικά τη χρονική περίοδο 2015-2022. Η ανάλυση των δεδομένων ήταν μικτή συνδυάζοντας ποιοτικές και ποσοτικές μεθόδους. Τα ευρήματα της μελέτης ανέδειξαν ότι οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στη σχέση μεταξύ ειδικού/ής επαγγελματία και γονέα και στην επίδραση της συμμετοχής της οικογένειας στην παρέμβαση. Επίσης, εξετάζουν τον βαθμό εμπλοκής των γονέων στη θεραπευτική διαδικασία, καθώς και στους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη συνεργασία με τον/την ειδικό επαγγελματία. Ωστόσο, οι ειδικοί επαγγελματίες αντιμετωπίζουν ορισμένες δυσκολίες στην εφαρμογή πρακτικών που εστιάζουν στην οικογένεια με μέλος με ε.ε.α./α. Το γενικό συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι η συνεργασία οικογένειας και ειδικών επαγγελματιών συντελεί σε μία αποτελεσματική παρέμβαση και αντιμετώπιση του παιδιού με ε.ε.α./α.

Abstract

The collaboration between specialists and family plays an important role in evaluation and intervention of children with special educational needs and disabilities (SEND). The purpose of this research is to investigate the views of specialists regarding the interaction with families with a child with SEND. This paper constitutes a systematic literature review of 14 articles, which have been published in international scientific journals from 2015 to 2022. The data analysis was mixed, combining qualitative and quantitative methods. Literature review indicates that research work focuses on the relationship between specialist and parent or examines the effects of family involvement on the specialist's intervention. It is also examined the degree of parents' involvement in therapeutic process, as well as the factors that positively or negatively affect the collaboration with the specialist. However, professionals face some difficulties in implementing practices that focus on family with a member with SEND. In conclusion, the cooperation between family and specialist contributes to an effective intervention and treatment of the child with SEND.

Εισαγωγή

Αλληλεπίδραση οικογένειας και ειδικών επαγγελματιών

Η σχέση μεταξύ επαγγελματιών και οικογένειας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση και παρέμβαση (Dunst & Espe-Sherwindt, 2016· Gràcia et al., 2019· Pereira & Oliveira, 2017· Sawyer & Campbell, 2012· Turnbull et al., 2010). Συχνά, οι επαγγελματικές σχέσεις μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας διακυβεύονται από την αποτυχία δημιουργίας μιας συνεργατικής, εμπιστευτικής και ενδυναμωτικής σχέσης, που υποστηρίζει την αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών

(Blue-Banning et al., 2004). Παρόλο που ο όρος συνεργασία υποδηλώνει κοινή ευθύνη, αυτό δεν ισχύει πάντα για τις σχέσεις μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και γονέων παιδιών με ε.ε.α./α. (Blue-Banning et al., 2000· Vincent, 2000).

Έρευνες υποστηρίζουν πως, όταν οι οικογένειες συμμετέχουν στη θεραπευτική διαδικασία των παιδιών τους, είναι εμφανής η πρόοδος σε όλα τα μέλη της οικογένειας (Magalhães & Pereira, 2017· Marshall et al., 2016· Pereira & Oliveira, 2017).

Σύμφωνα με τον Swick (2004), σχετικά με την αλληλεπίδραση γονέων-επαγγελματιών πρώιμης παιδικής ηλικίας οι γονείς προσδοκούν από τους/τις επαγγελματίες:

- Να νοιάζονται για εκείνους/ες και τα παιδιά τους.
- Να τους/τις σέβονται και να τους/τις θεωρούν ισότιμα μέλη της ομάδας.
- Να σέβονται τις ιδέες τους και να τις αξιοποιούν στη φροντίδα των παιδιών τους.
- Να είναι ικανοί/ές, αποτελεσματικοί/ές και να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους.
- Να είναι οι ίδιοι/ες μέρος μιας συνεργατικής και επικοινωνιακής σχέσης.
- Να αναπτύξουν στενή σχέση με τους/τις επαγγελματίες.

Οι οικογένειες βασίζονται στην πληροφόρηση και την υποστήριξη των επαγγελματιών στη λήψη αποφάσεων που άπτονται της θεραπείας/παρέμβασης (Carbone et al., 2013· Christon & Myers, 2015). Οι ειδικοί επαγγελματίες αναπτύσσουν επαγγελματική σχέση με τους γονείς με υπευθυνότητα και ενδιαφέρον. Για να μπορέσουν να υποστηρίξουν τους γονείς, οι επαγγελματίες πρέπει να αξιολογήσουν τα συναισθήματά τους, όσον αφορά στην ανατροφή ενός παιδιού με ε.ε.α./α. και να εργαστούν μέσω αυτών (Choi et al., 2011).

Επαγγελματικά εμπόδια στη συνεργασία

Αρκετοί/ές επαγγελματίες δεν αντιμετωπίζουν τη σχέση με τους γονείς επί ίσοις όροις, αλλά έχουν την πεποίθηση ότι θα την ελέγχουν (Blue-Banning et al., 2000). Θεωρούν πως οι γονείς πρέπει να συμμετέχουν στον προγραμματισμό φροντίδας του παιδιού τους, αλλά μέχρι έναν ορισμένο βαθμό. Στην περίπτωση αντιπαράθεσης τείνουν να κατηγορούν τους γονείς πως δεν είναι συνεργάσιμοι, από το να αξιολογήσουν τις δικές τους πρακτικές (Bezdek et al., 2010). Επίσης, αναμένουν πως οι γονείς, και όχι οι ίδιοι/ες, θα αναλάβουν την ευθύνη για την εξασφάλιση των υπηρεσιών που χρειάζονται τα παιδιά τους. Ωστόσο, όταν οι γονείς χρησιμοποιούν ανταγωνιστικές στρατηγικές είναι απρόθυμοι/ες να τους/τις βοηθήσουν να αντιμετωπίσουν την ανεπάρκεια των υπηρεσιών (Clear, 1999).

Τα εμπόδια στις επαγγελματικές σχέσεις συχνά εντοπίζονται στην καλλιέργεια γραφειοκρατικών πρακτικών, οι οποίες δεν συμβαδίζουν με τις ανάγκες εκείνων που κάνουν χρήση των υπηρεσιών (Gallagher et al., 2012). Παρόμοια, το έργο των επαγγελματιών παρακωλύεται από εμπόδια, όπως ο φόρτος εργασίας, ο μη επαρκής χρόνος, οι ασαφείς στόχοι υπηρεσιών και η έλλειψη διοικητικής υποστήριξης (Bronstein, 2003).

Διαστάσεις αποτελεσματικής συνεργασίας

Οι έξι διαστάσεις για την αποτελεσματική συνεργασία μεταξύ οικογένειας και επαγγελματία είναι οι ακόλουθες (Blue-Banning et al., 2000):

- Επικοινωνία: Η ποιότητα της επικοινωνίας είναι θετική, κατανοητή και την χαρακτηρίζει ο σεβασμός μεταξύ των μελών σε όλα τα επίπεδα της συνεργατικής σχέσης. Ο βαθμός της επικοινωνίας βρίσκεται σε επίπεδο που επιτρέπει τον αποτελεσματικό και αποδοτικό συντονισμό και την κατανόηση μεταξύ όλων των μελών.

- Δέσμευση: Τα μέλη που συνεργάζονται μοιράζονται ένα αίσθημα ασφάλειας ως προς την αφοσίωση και την πίστη όλων στο παιδί και την οικογένεια αλλά και ως προς την πίστη όλων στη σημασία των επιδιωκόμενων στόχων του παιδιού και της οικογένειας.
- Ισότητα: Τα μέλη της συνεργατικής σχέσης αισθάνονται ισότιμα στη λήψη αποφάσεων και στην εφαρμογή των υπηρεσιών. Επίσης, διασφαλίζουν ότι όλα τα μέλη νιώθουν το ίδιο ικανά να επηρεάσουν τα αποτελέσματα για τα παιδιά και τις οικογένειες.
- Δεξιότητες: Κάθε μέλος της συνεργατικής ομάδας αντιλαμβάνεται ότι τα υπόλοιπα μέλη διαθέτουν επαρκείς δεξιότητες.
- Εμπιστοσύνη: Τα μέλη της συνεργατικής σχέσης μοιράζονται μια αίσθηση ασφάλειας σχετικά με την αξιοπιστία του χαρακτήρα, της ικανότητας, της δύναμης, ή της αυθεντικότητας των άλλων μελών.
- Σεβασμός: Τα μέλη, που συνεργάζονται, αντιμετωπίζουν το ένα το άλλο με εκτίμηση, την οποία αποδεικνύουν έμπρακτα.

Οικογενειοκεντρική προσέγγιση

Η οικογενειοκεντρική προσέγγιση αποτελεί ένα συστηματικό τρόπο σύναψης σχέσης μεταξύ του/της επαγγελματία και της οικογένειας, με τον οποίο ο/η επαγγελματίας αντιμετωπίζει την οικογένεια με αξιοπρέπεια και σεβασμό, τιμά τις αξίες και τις επιλογές της και παρέχει υποστήριξη και ενίσχυση της λειτουργίας της (Dunst et al., 2007).

Η οικογενειοκεντρική προσέγγιση εμπεριέχει τα ακόλουθα τρία βασικά στοιχεία:

- έμφαση στα πλεονεκτήματα και όχι στις ανεπάρκειες
- προώθηση επιλογής και τον έλεγχο των επιθυμητών λύσεων από την
- οικογένεια
- ανάπτυξη μιας συνεργατικής σχέσης μεταξύ γονέων και επαγγελματιών.

Η προσέγγιση απαιτεί από τους/τις επαγγελματίες να αναπτύξουν στρατηγικές, για να γνωρίσουν τα χαρακτηριστικά της κάθε οικογένειας και να βοηθήσουν τους γονείς να επιτύχουν τα αποτελέσματα που επιθυμούν, τόσο για το παιδί τους όσο και για το σύνολο της οικογένειας (Bailey et al., 2012· Dunst & Espe-Sherwindt, 2016).

Οι επαγγελματίες έχουν θετική άποψη για τις υπηρεσίες που επικεντρώνονται στην οικογένεια, επειδή τους/τις επιτρέπει να συλλέγουν πληροφορίες σχετικά με τη δυναμική της οικογένειας, ικανότητες και τις δεξιότητες των μελών της, ενώ οι οικογένειες εκλαμβάνουν τη συμμετοχή τους ως πραγματική ενδυνάμωση και θετική για τα παιδιά τους (Gràcia et al., 2019). Στα πλεονεκτήματα του οικογενειοκεντρικού μοντέλου συγκαταλέγεται η θετική επίδραση στην ευημερία του/της φροντιστή/τριας (King et al., 1999), η βελτίωση της οικογενειακής προσήλωσης στο σύνολο των παρεμβάσεων προς το παιδί (Woodside et al., 2001), η αύξηση του βαθμού ικανοποίησης της οικογένειας αναφορικά με τη φροντίδα του παιδιού, η μείωση του συναισθηματικού στρες των μελών της οικογένειας και η βελτίωση της προσαρμοστικότητας και του μηχανισμού αντιμετώπισης προβλημάτων (Carbone et al., 2013· Gabovitch & Curtin, 2009).

Η υιοθέτηση της οικογενειοκεντρικής προσέγγισης μπορεί να δημιουργήσει ορισμένες δυσκολίες τόσο στους/στις επαγγελματίες όσο και στις οικογένειες. Σε πολλές περιπτώσεις, οι επαγγελματίες πρέπει να εγκαταλείψουν, σταδιακά ή άμεσα, μια σειρά από παγιωμένες πρακτικές και να τις αντικαταστήσουν με άλλες που μέχρι πρότινος δεν ήταν εξοικειωμένοι. Για τις οικογένειες η υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης αποτελεί εξίσου πρόκληση, λόγω του ότι πλέον θα πρέπει να αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στη λήψη αποφάσεων και να αντιμετωπίζουν τους/τις ειδικούς/ές ως συνεργάτες/ιδες (Turnbull et al., 2010). Μια άλλη πρόκληση σχετικά με την εφαρμογή του μοντέλου αυτού είναι ότι τα πολλαπλά συστήματα, στα οποία εμπλέκεται το παιδί συχνά δεν συνδέονται, με

αποτέλεσμα οι επαγγελματίες να προτείνουν υπηρεσίες, αλλά να μην έχουν το χρόνο ή την ικανότητα να παρακολουθήσουν εάν η οικογένεια εφάρμοσε την υπόδειξή τους (Gabovitch & Curtin, 2009).

Οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στη σχέση μεταξύ γονέων και ειδικών επαγγελματιών (Gràcia et al., 2019· Kemp & Turnbull, 2014), ή εξετάζουν τις επιδράσεις της συμμετοχής των οικογενειών στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία (Dunst & Espe-Sherwindt 2016· Trivette et al., 2010). Εντούτοις, εξακολουθεί να υπάρχει ένα προσδιορισμένο κενό στην ανάπτυξη της γνώσης και την ανάπτυξη δεξιοτήτων για τους/τις ειδικούς/ές επαγγελματίες, που είναι πιθανό να έρθουν σε επαφή με άτομα με ε.ε.α./α. και τις οικογένειές τους (π.χ. Pereira & Oliveira, 2017· Preece & Jordan, 2007). Οι έρευνες που εξετάζουν τις απόψεις των ειδικών επαγγελματιών αναφορικά με τα χαρακτηριστικά και τη λειτουργία της οικογένειας με μέλος με ε.ε.α./α. είναι σχετικά πρόσφατες, περιορισμένες σε αριθμό και δεν έχουν διερευνήσει πολλές πτυχές του θέματος (Koolen et al., 2019· Morris et al., 2018).

Σκοπός έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα μελέτη επιδιώκει μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση να διερευνήσει τις απόψεις των ειδικών επαγγελματιών σχετικά με τη συνεργασία τους με οικογένειες παιδιών με ε.ε.α./α. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι τα ακόλουθα:

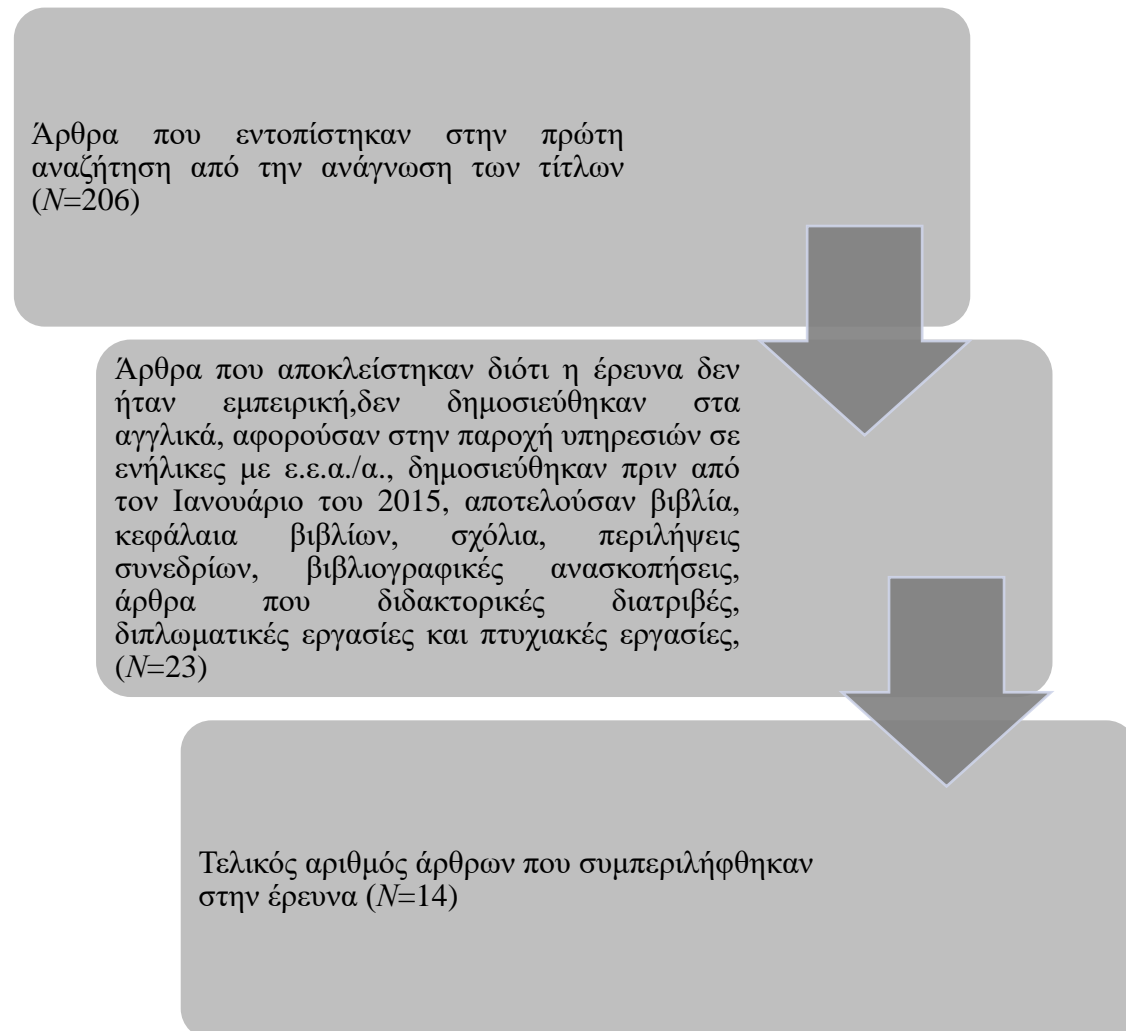
- Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και της οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.;
- Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τον βαθμό εμπλοκής των γονιών στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία;
- Ποιες είναι οι προκλήσεις στη συνεργασία μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.;
- Ποια είναι η επίδραση της συμμετοχής της οικογένειας με παιδί με ε.ε.α./α. στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία;

Μεθοδολογία

Η μελέτη βασίστηκε σε βιβλιογραφική ανασκόπηση από την οποία προέκυψαν ποιοτικά δεδομένα. Η βιβλιογραφική αναζήτηση ξεκίνησε σε ερευνητικές βάσεις (όπως Google Scholar, ERIC, PsycINFO, κ.ά.) και σε διαδικτυακές σελίδες και οργανισμούς (όπως αυτές της World Health Organization, Eurydice, UNESCO κ.ά.). Επίσης, πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση μέσω της υπηρεσίας *Αναζήτηση Διεθνούς Βιβλιογραφίας* του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (Ε.Κ.Τ.). Χρησιμοποιήθηκαν λέξεις-κλειδιά όπως: *Specialists, professionals, family, disability, therapists*, κ.ά., οι οποίες συσχετίστηκαν με κάθε πιθανό συνδυασμό. Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν περισσότερο διεξοδικά συγκεκριμένα περιοδικά, τα οποία εκδίδουν σχετικά δεδομένα (όπως: *Topics in Early Childhood Special Education, Education & Training in Mental Retardation & Developmental Disabilities, Inclusive Education, Journal of Early Intervention, Journal of Family Social Work, Child & Family Social Work*, κ.ά.).

Εντοπίστηκαν συνολικά 207 τίτλοι στη διεθνή βιβλιογραφία, που περιείχαν έστω και έναν όρο-κλειδί. Στα επιστημονικά άρθρα που βρέθηκαν θα έπρεπε το δείγμα της έρευνας να αποτελείται από ειδικούς/ές επαγγελματίες, δηλαδή, ειδικούς/ές παιδαγωγούς, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, λογοθεραπευτές/τριες, εργοθεραπευτές/τριες ή/και φυσικοθεραπευτές/τριες. Επιπλέον, η γλώσσα γραφής να είναι η αγγλική, η έρευνα να είναι εμπειρική, αξιόπιστη και έγκυρη και οι μελέτες να έχουν δημοσιευθεί μεταξύ των ετών 2015-2022. Η εξέταση των περιλήψεων κατέληξε σε 23 συναφή άρθρα.

Εξαιρέθηκαν τα ακόλουθα άρθρα: Μελέτες που αφορούσαν στην παροχή υπηρεσιών σε ενήλικες με ε.ε.α./α., δημοσιεύσεις πριν από τον Ιανουάριο του 2015, βιβλία, κεφάλαια βιβλίων, σχόλια, περιλήψεις συνεδρίων, βιβλιογραφικές ανασκοπήσεις, άρθρα που δεν δημοσιεύθηκαν στα αγγλικά, διδακτορικές διατριβές, διπλωματικές εργασίες και πτυχιακές εργασίες. Ωστόσο, συνάφεια με το θέμα ως προς το περιεχόμενο και τους ερευνητικούς στόχους της μελέτης αποτέλεσαν 14 επιστημονικά άρθρα (Γράφημα 1).

Γράφημα 1. Διάγραμμα ροής μεθοδολογίας έρευνα

Τα 14 επιστημονικά άρθρα που αποτελούν το δείγμα της έρευνας δημοσιεύθηκαν μεταξύ των ετών 2015-2022 και η γλώσσα γραφής τους είναι η αγγλική (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος

Συγγραφείς	Τίτλος μελέτης	Έτος	Χώρα	Δείγμα μελέτης	Σκοπός μελέτης
Alaluf & Rusu	Different disabilities, different attitudes toward parental involvement in school in Israeli teachers	2018	Ισραήλ	138 ειδικοί παιδαγωγοί	Η εξέταση της συσχέτισης του τύπου των ε.ε.α./α. των μαθητών με τη στάση των Ισραηλινών εκπαιδευτικών απέναντι στη γονεϊκή εμπλοκή.
An et al.	Effects of a Collaborative Intervention Process on Parent Empowerment and Child Performance: A Randomized Controlled Trial	2017	Η.Π.Α.	16 φυσικοθεραπευτές/τριες και 18 οικογένειες	Η εξέταση των αποτελεσμάτων μιας συνεργατικής παρέμβασης τεσσάρων σταδίων και η περιγραφή των εμπειριών των γονέων και των φυσικοθεραπευτών.
Christon & Myers	Family-centered care practices in a multidisciplinary sample of pediatric professionals providing autism spectrum disorder services in the United States	2015	Η.Π.Α.	709 ειδικοί επαγγελματίες	Η εξέταση των προγνωστικών παραγόντων της παροχής υπηρεσιών οικογενειακοκεντρικής φροντίδας σε νέους με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος από ειδικούς/ές επαγγελματίες.
Cohen & Mosek	“Power together”: Professionals and parents of children with disabilities creating productive partnerships	2019	Ισραήλ	24 ειδικοί επαγγελματίες και 22 μητέρες	Η αξιολόγηση εργαστηρίων που παρακολούθησαν επαγγελματίες και γονείς παιδιών με ε.ε.α./α. ευαισθητοποιώντας, παράλληλα, τους συμμετέχοντες όσον αφορά στα εμπόδια, που σχετίζονται με ασυμβίβαστες προσδοκίες και ορισμούς ρόλων.

D'Arrigo et al.	Parent engagement and disengagement in pediatric settings: an occupational therapy perspective How early intervention practitioners describe	2019	Αυστραλία	32 εργοθεραπευτές/τριες	Η κατανόηση της εμπλοκής και της αποδέσμευσης των γονέων στην παροχή αεροθεραπεία στα παιδιά τους.
Foster et al.	family-centred practice: A collective broadening of the definition The transition process from center-based programmes to family-centered practices in Spain: a multiple case study	2020	Η.Π.Α.	203 ειδικοί επαγγελματίες	Η κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι ειδικοί επαγγελματίες ορίζουν την παροχή υπηρεσιών που επικεντρώνονται στην οικογένεια.
Gràcia et al.	Family-centered Services for Children with ASD and Limited Speech: The Experiences of Parents and Speech-language Pathologists "I'm a Different Coach With Every Family"	2019	Ισπανία	11 ειδικοί επαγγελματίες και 11 οικογένειες	Η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι συμμετέχοντες μεταβαίνουν σε προγράμματα παροχής υπηρεσιών με επίκεντρο την οικογένεια.
Mandak & Light	Early Interventionists' Beliefs and Practices	2017	Η.Π.Α.	211 λογοθεραπευτές/τριες και 99 γονείς	Η αύξηση της κατανόησης του τρόπου με τον οποίο οι οικογένειες με παιδιά με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος και περιορισμένη ομιλία λαμβάνουν υπηρεσίες από λογοθεραπευτές.
Meadan et al.	Connecting	2018	Η.Π.Α.	58 ειδικοί επαγγελματίες	Η εξέταση των πεποιθήσεων και των πρακτικών εκπαίδευσης/καθοδήγησης (coaching) των ειδικών επαγγελματιών που εργάζονται σε δομές πρώιμης παρέμβασης.
Mereoiu et al.	One step closer: Connecting	2016	Η.Π.Α.	27 ειδικοί παιδαγωγοί και 20 γονείς	Η διερεύνηση της επίδρασης μιας συνεργατικής μαθησιακής

	parents and teachers for improved student outcomes				παρέμβασης στις αντιλήψεις των γονέων και των ειδικών παιδαγωγών.
Molinaro et al.	Family-centred care for children and young people with cerebral palsy: results from an Italian multicenter observational study	2017	Ιταλία	269 ειδικοί επαγγελματίες και 382 γονείς-φροντιστές/τριες	Η αξιολόγηση της συνολικής αντίληψης των γονέων παιδιών με εγκεφαλική παράλυση και των ειδικών επαγγελματιών, σχετικά με τις παρεχόμενες υπηρεσίες που εστιάζουν στην οικογένεια.
Morris et al.	Working with children with autism and their families: pediatric hospital social worker perceptions of family needs and the role of social work	2018	Καναδάς	14 κοινωνικοί λειτουργοί	Η διερεύνηση των εμπειριών και των αντιλήψεων των κοινωνικών λειτουργών που εργάζονται σε παιδιατρικά νοσοκομεία και παρέχουν υπηρεσίες σε παιδιά και νέους με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος και τις οικογένειές τους.
Reeder & Morris	The importance of the therapeutic relationship when providing information to parents of children with long-term disabilities: The views and experiences of UK pediatric therapists	2018	Ηνωμένο Βασίλειο	7 ειδικοί επαγγελματίες	Η κατανόηση των απόψεων και των εμπειριών των ειδικών επαγγελματιών που εργάζονται στο Ηνωμένο Βασίλειο σχετικά με τη σημασία της θεραπευτικής σχέσης κατά την παροχή πληροφοριών σε γονείς παιδιών με ε.ε.α./α.
Vilaseca et al.	Training Needs of Professionals and the Family-Centered	2018	Ισπανία	17 ειδικοί επαγγελματίες	Η παρουσίαση των αναγκών κατάρτισης που αντιλαμβάνονται οι ειδικοί επαγγελματίες σε έξι κέντρα πρώιμης παρέμβασης στην Ισπανία, σχετικά με τις υπηρεσίες που

Αποτελέσματα

Παράγοντες που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και της οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.

Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε, πως ο συχνότερος παράγοντας που επηρεάζει θετικά τη συνεργασία μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας είναι η εφαρμογή συνεργατικών και υποστηρικτικών πρακτικών (π.χ. παροχή πληροφοριών, διερεύνηση αναγκών, ενδυνάμωση των γονέων, συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων κ.α.) σε ποσοστό 85,71% (*An et al. (2017), Christon & Myers (2015), Cohen & Musak (2019), D'Arrigo et al. (2019), Foster et al. (2020), Gràcia et al. (2019), Mandak & Light (2017), Meadan et al. (2018), Mereoiu et al. (2016), Molinaro et al. (2017), Morris et al. (2018), Reeder & Morris (2018), Vilaseca et al. (2018)*).

Πίνακας 2. Παράγοντες που επηρεάζουν θετικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και της οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν θετικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών-οικογένειας είναι:	N (%)	Άρθρα
Η εφαρμογή συνεργατικών και υποστηρικτικών πρακτικών (π.χ. παροχή πληροφοριών, διερεύνηση αναγκών, ενδυνάμωση των γονέων, συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων κ.ά.)	12 (85,71%)	An et al. (2017) Christon & Myers (2015) Cohen & Musak (2019) D'Arrigo et al. (2019) Foster et al. (2020) Gràcia et al. (2019) Mandak & Light (2017) Meadan et al. (2018) Mereoiu et al. (2016) Molinaro et al. (2017) Morris et al. (2018) Reeder & Morris (2018) Vilaseca et al. (2018)

Το μεγαλύτερο ποσοστό, όσον αφορά στους παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και της οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α. αποτελούν οι ασυμβίβαστες προσδοκίες των ειδικών επαγγελματιών και των μελών της οικογένειας σε ποσοστό 14,29% (*Meadan et al. (2018), Cohen & Musak (2019)*). Σε μικρότερο ποσοστό (7,14%) επηρεάζει αρνητικά τη συνεργασία η απόκρυψη δυνητικά δύσκολων πληροφοριών από την οικογένεια (*Reeder & Morris (2018)*) και η παροχή υπηρεσιών σε τεχνητά περιβάλλοντα (7,14%) (*Foster et al. (2020)*).

Πίνακας 3. Παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και της οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.

Οι παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών-οικογένειας είναι:	N (%)	Άρθρα
Οι ασυμβίβαστες προσδοκίες των ειδικών επαγγελματιών και των μελών της οικογένειας.	2 (14,29%)	Cohen & Musak (2019) Meadan et al. (2018)
Η απόκρυψη δυνητικά δύσκολων πληροφοριών από την οικογένεια.	1 (7,14%)	Reeder & Morris (2018)
Η παροχή υπηρεσιών σε τεχνητά περιβάλλοντα	1 (7,14%)	Foster et al. (2020)

Παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό εμπλοκής των γονιών στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία

Κατά την ανάλυση των δεδομένων βρέθηκε πως ο βαθμός εμπλοκής των γονέων στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία εξαρτάται, σε ποσοστό 21,43%, από την ποιότητα της σχέσης μεταξύ ειδικού/ής επαγγελματία και οικογένειας (Cohen & Musak (2019), D'Arrigo et al. (2019), Reeder & Morris (2018)). Σε ποσοστό 7,14% (Alaluf & Rusu (2018)) ο βαθμός εμπλοκής των γονιών στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία επηρεάζεται από το είδος της ε.ε.α./α.

Πίνακας 4. Παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό εμπλοκής των γονιών στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία

Ο βαθμός εμπλοκής των γονέων στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία εξαρτάται από:	N (%)	Άρθρα
Την ποιότητα της σχέσης μεταξύ ειδικού/ής επαγγελματία και οικογένειας	3 (21,43%)	Cohen & Musak (2019) D'Arrigo et al. (2019) Reeder & Morris (2018)
Το είδος της ε.ε.α./α	1 (7,14%)	Alaluf & Rusu (2018)

Προκλήσεις στη συνεργασία μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.

Σύμφωνα με τα ευρήματα, οι ειδικοί επαγγελματίες θεωρούν ότι η ελλιπής κατάρτιση σε θέματα που αφορούν στην συνεργασία με την οικογένεια του παιδιού με ε.ε.α./α. αποτελεί την μεγαλύτερη δυσκολία που συναντούν σε ποσοστό 42,6% (Christon & Myers (2015), Foster et al. (2020), Gràcia et al. (2019), Mandak & Light (2017), Mereoiu et al. (2016), Vilaseca et al. (2018)). Ακολουθούν τα αναποτελεσματικά γραφειοκρατικά υπηρεσιακά συστήματα (Cohen & Musak (2019)), η

περιορισμένη γνώση των σχετικών κοινοτικών πόρων (*Morris et al. (2018)*) και η εξισορρόπηση μιας θετικής θεραπευτικής σχέσης (*Reeder & Morris (2018)*) με ποσοστό 7,14% αντίστοιχα.

Πίνακας 5. Προκλήσεις στη συνεργασία μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α.

Οι δυσκολίες που συναντούν οι ειδικοί/ες επαγγελματίες στην συνεργασία με την οικογένεια είναι:	N (%)	Άρθρα
Η ελλιπής κατάρτιση των ειδικών επαγγελματιών σε θέματα που αφορούν στη συνεργασία με την οικογένεια του παιδιού με ε.ε.α./α.	6 (42,6%)	Christon & Myers (2015) Foster et al. (2020) Gràcia et al. (2019) Mandak & Light (2017) Mereoiu et al. (2016) Vilaseca et al. (2018)
Τα αναποτελεσματικά γραφειοκρατικά υπηρεσιακά συστήματα.	1 (7,14%)	Cohen & Musak (2019)
Η περιορισμένη γνώση των σχετικών κοινοτικών πόρων.	1 (7,14%)	Morris et al. (2018)
Η εξισορρόπηση μιας θετικής θεραπευτικής σχέσης με επαγγελματική ευθύνη.	1 (7,14%)	Reeder & Morris (2018)

Επίδραση της συμμετοχής της οικογένειας με παιδί με ε.ε.α./α. στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης σε ποσοστό 57,14% των ερευνών διαπιστώθηκε πως η συμμετοχή της οικογένειας στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία επιφέρει αποτελεσματικότητα στην παρέμβαση και στην αντιμετώπιση του παιδιού με ε.ε.α./α. (*Alaluf & Rusu (2018)*, *Christon & Myers (2015)*, *Foster et al. (2020)*, *Gràcia et al. (2019)*, *Mandak & Light (2017)*, *Meadan et al. (2018)*, *Mereoiu et al. (2016)*, *Molinaro et al. (2017)*).

Πίνακας 6. Επίδραση της συμμετοχής της οικογένειας με παιδιά με ε.ε.α./α. στην παρέμβαση του/της ειδικού/ης επαγγελματία

Η συμμετοχή της οικογένειας στην παρέμβαση του/της ειδικού/ης επαγγελματία:	N (%)	Άρθρα
Επιφέρει αποτελεσματικότητα στην παρέμβαση και στην αντιμετώπιση του παιδιού με ε.ε.α./α.	8 (57,14%)	Alaluf & Rusu (2018) Christon & Myers (2015) Foster et al. (2020) Gràcia et al. (2019) Mandak & Light (2017) Meadan et al. (2018) Mereoiu et al. (2016) Molinaro et al. (2017)

Συζήτηση

Η παρούσα συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση είχε ως στόχο τη διερεύνηση των απόψεων των ειδικών επαγγελματιών σχετικά με την αλληλεπίδραση με οικογένειες με παιδιά με ε.ε.α./α. μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία. Τα ευρήματα της μελέτης ανέδειξαν ότι οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στη σχέση μεταξύ ειδικού/ης επαγγελματία και γονέα και στην επίδραση της συμμετοχής της οικογένειας στην παρέμβαση.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει θετικά τη συνεργασία μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας είναι η εφαρμογή συνεργατικών και υποστηρικτικών πρακτικών (όπως η παροχή πληροφοριών, η διερεύνηση αναγκών, η ενδυνάμωση των γονέων, η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, κ.ά.). Στην έρευνα των Foster et al. (2020), στην οποία συμμετείχαν 203 επαγγελματίες με σκοπό την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι ειδικοί επαγγελματίες ορίζουν την παροχή υπηρεσιών που επικεντρώνονται στην οικογένεια, ένας συμμετέχων εξήγησε πως η σχέση με τις οικογένειες δημιουργείται μέσω ενός βαθύτερου ισότιμου δεσμού μεταξύ των εμπλεκομένων, το οποίο αποτελεί και αντιπροσωπευτικό παράδειγμα.

Όσον αφορά στους παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τη συνεργασία ειδικών επαγγελματιών και της οικογένειας παιδιού με ε.ε.α./α. οι ασυμβίβαστες προσδοκίες των ειδικών επαγγελματιών και των μελών της οικογένειας αποτελούν σημαντικό παράγοντα αρνητικής επίδρασης στη συνεργατική σχέση, σύμφωνα με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Για παράδειγμα, στην έρευνα των Meadan et al. (2018), στην οποία συμμετείχαν 58 ειδικοί επαγγελματίες με σκοπό την εξέταση των πεποιθήσεων και των πρακτικών εκπαίδευσης/καθοδήγησης (coaching) των ειδικών επαγγελματιών που εργάζονται σε δομές πρώιμης παρέμβασης, οι συμμετέχοντες/ουσες ανέφεραν δυσκολίες στη συνεργασία όταν οι φροντιστές/τριες αντιλαμβάνονταν τους/τις επαγγελματίες ως αυθεντίες και/ή είχαν προσδοκίες ότι ο/η επαγγελματίας θα "διόρθωνε" την/τις ε.ε.α./α. του παιδιού τους.

Κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση διαπιστώθηκε πως ο βαθμός εμπλοκής των γονέων στην παρέμβαση του/της ειδικού/ης επαγγελματία εξαρτάται, κατά κύριο λόγο, από την ποιότητα της σχέσης μεταξύ ειδικού/ης επαγγελματία και οικογένειας. Σύμφωνα με την έρευνα των D'Arrigo et al.

(2019) στην οποία έλαβαν μέρος 32 εργοθεραπευτές/τριες, οι κυριότεροι παράγοντες που επηρέασαν την αφοσίωση των γονέων ή τη μη εμπλοκή τους στη θεραπευτική διαδικασία, σύμφωνα με τους/τις ειδικούς/ές επαγγελματίες, ήταν κυρίως η σχέση γονέων-θεραπευτή/τριας. Άλλοι παράγοντες που αναφέρθηκαν ήταν ο χρόνος απόκρισης του/της ειδικού/ής επαγγελματία, τα συναισθήματα των γονέων, η ώρα και ο χρόνος της θεραπείας και τα επίπεδα δέσμευσης συμμετοχής των γονέων. Επίσης, οι ειδικοί επαγγελματίες ανέφεραν πως οι γονείς βιώνουν ποικίλα συναισθήματα, όταν συμμετέχουν αλλά και όταν αποτρέπονται από τη θεραπεία, τα οποία σχετίζονται με την απόγνωση, την εμπιστοσύνη προς τον/την επαγγελματία, την υποστήριξη, την επιβεβαίωση και την ενθάρρυνση. Τέλος, αναφέρθηκε πως οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα επικεντρώνονται στη σχέση μεταξύ γονέων-εργοθεραπευτών/τριών και ανταποκρίνονται στις γονικές ανάγκες και τα συναισθήματα κατά τη συμμετοχή των γονέων στη θεραπευτική διαδικασία.

Σύμφωνα με τα ευρήματα, οι ειδικοί επαγγελματίες θεωρούν ότι η ελλιπής κατάρτιση σε θέματα που αφορούν στη συνεργασία με την οικογένεια του παιδιού με ε.ε.α./α. αποτελεί τη μεγαλύτερη δυσκολία που συναντούν. Στη διεθνή βιβλιογραφία (π.χ. Mandak & Light, 2017· Mereoiu et al., 2016· Vilaseca et al., 2018) επισημαίνεται η ανάγκη για την παροχή ειδικής κατάρτισης για το σύνολο των ειδικών επαγγελματιών, που εργάζονται με παιδιά με ε.ε.α./α. και τις οικογένειές τους, εστιάζοντας στα χαρακτηριστικά, τις ανάγκες και την εμπειρία των παιδιών με ε.ε.α./α. και τις οικογένειές τους, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και τους κατάλληλους τρόπους αντιμετώπισης των ποικίλων και συχνά ιδιαίτερα εξατομικευμένων αναγκών.

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης η διαπίστωση πως η συμμετοχή της οικογένειας στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία επιφέρει αποτελεσματικότητα στην παρέμβαση και στην αντιμετώπιση του παιδιού με ε.ε.α./α. Έρευνες υποστηρίζουν πως, όταν οι οικογένειες συμμετέχουν στη θεραπευτική διαδικασία των παιδιών τους, είναι εμφανής η πρόοδος σε όλα τα μέλη της οικογένειας (Magalhães & Pereira, 2017· Marshall et al., 2016· Pereira & Oliveira, 2017).

Συμβολή παρούσας έρευνας

Η παρούσα μελέτη αποτελεί την πλέον πρόσφατη συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση σχετικά με τις απόψεις των ειδικών επαγγελματιών για τη συνεργασία τους με οικογένειες παιδιών με ε.ε.α./α. με στόχο την εύρεση σύγχρονων τρόπων και μεθόδων συνεργασίας, όπου η οικογένεια έχει ενεργό ρόλο στην παρέμβαση.

Επίσης, υλοποιήθηκε ανασκόπηση για τους παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά τη συνεργασία των ειδικών επαγγελματιών με οικογένειες παιδιών με ε.ε.α./α και όχι μόνο για τους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά τη συνεργασία, όπως συνέβη σε προηγούμενες ανασκοπήσεις. Αυτό θα οδηγήσει στην πρόληψη των δυσκολιών και στην επίλυση των εμποδίων σε κάθε συνεργατική σχέση μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογενειών.

Περιορισμοί έρευνας

Περιορισμοί της έρευνας αποτελούν:

- Ο μικρός αριθμός εξεταζόμενων ερευνών.
- Ο αποκλεισμός ερευνών που η γλώσσα γραφής δεν ήταν η αγγλική.
- Η εστίαση σε συγκεκριμένα θέματα της αλληλεπίδρασης των ειδικών επαγγελματιών με οικογένειες με παιδί με ε.ε.α./α.

Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Προτείνεται οι μελλοντικές έρευνες να εστιάσουν στην ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων για τους/τις ειδικούς/ες επαγγελματίες που είναι πιθανό να έρθουν σε επαφή με άτομα με ε.ε.α./α. και τις οικογένειές τους.

Επιπρόσθετα, προτείνεται η διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας στην Ελλάδα, ώστε να συμβάλει στη γνώση σχετικά με τις εμπειρίες των ειδικών επαγγελματιών που συνεργάζονται με παιδιά με ε.ε.α./α. και τις οικογένειές τους με σκοπό να προσεγγίσει μέρος των διαστάσεων και οπτικών, που δεν έχουν διερευνηθεί στην ελληνική βιβλιογραφία και έρευνα.

Συμπεράσματα

Μέσα από την παρούσα βιβλιογραφική ανασκόπηση προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Οι έρευνες εστιάζουν κυρίως στη σχέση μεταξύ γονέων και ειδικών επαγγελματιών ή στις επιδράσεις της συμμετοχής των οικογενειών στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία.
- Αναδεικνύεται η θετική άποψη των ειδικών επαγγελματιών για τις υπηρεσίες που επικεντρώνονται στην οικογένεια.
- Ο συχνότερος παράγοντας που επηρεάζει θετικά τη συνεργασία μεταξύ ειδικών επαγγελματιών και οικογένειας είναι η εφαρμογή συνεργατικών και υποστηρικτικών πρακτικών.
- Ο βαθμός εμπλοκής των γονέων στην παρέμβαση του/της ειδικού/ής επαγγελματία εξαρτάται από την ποιότητα της σχέσης μεταξύ ειδικού/ής επαγγελματία και οικογένειας
- Οι ειδικοί επαγγελματίες αντιμετωπίζουν ορισμένες δυσκολίες στην εφαρμογή πρακτικών που εστιάζουν στην οικογένεια με μέλος με ε.ε.α./α.
- Όταν υπάρχει συνεργασία οικογένειας και ειδικών επαγγελματιών, τότε υπάρχει αποτελεσματικότητα στην παρέμβαση και την αντιμετώπιση του παιδιού με ε.ε.α./α.
- Οι έρευνες που εξετάζουν τις απόψεις των ειδικών επαγγελματιών, αναφορικά με την αλληλεπίδρασή τους με οικογένειες με παιδί με ε.ε.α./α. είναι σχετικά περιορισμένες σε αριθμό και δεν έχουν διερευνησει αρκετές πλευρές του θέματος.

Βιβλιογραφία

- Alaluf, O., & Rusu, A.S. (2018). Does the type of disability of special needs pupils impact the Israeli teachers' attitudes toward parental involvement in school? *The European Proceedings of Social & Behavioral Sciences*, ISSN 2357-1330, 593-603.
- An, M., Palisano, R. J., Yi, C. H., Chiarello, L. A., Dunst, C. J., & Gracely, E. J. (2019). Effects of a collaborative intervention process on parent empowerment and child performance: A randomized controlled trial. *Physical & occupational therapy in pediatrics*, 39(1), 1-15. <https://doi.org/10.1080/01942638.2017.1365324>
- Bailey, D., Raspa, M., & Fox, L. (2012). What is the future of family outcomes and family centered services? *Topics in Early Childhood Special Education*, 31(4), 216-223. doi:10.1177/0271121411427077
- Bezdek, J., Summers, J. A., & Turnbull, A. (2010). Professionals' attitudes on parenting with families of children and youth with disabilities. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 45(3), 356-365.
- Blue-Banning, M. J., Turnbull, A. P., & Pereira, L. (2000). Group action planning as a support strategy for Hispanic families: Parent and professional perspectives. *Mental Retardation*, 38(3), 262-275. doi.org/10.1352/0047-6765(2000)038<0262:GAPAAS>2.0.CO;2

- Blue-Banning, M. J., Summers, J., Frankland, H., Nelson, L., & Beegle, G. (2004). Dimensions of family and professional partnerships: Constructive guidelines for collaboration. *Exceptional children*, 70(2). doi: 10.1177/001440290407000203.
- Bronstein, L. R. (2003). A model for interdisciplinary collaboration. *Social Work*, 48(3), 297-306. doi.org/10.1093/sw/48.3.297
- Carbone, P. S., Murphy, N. A., Norlin, C., Azor, V., Sheng, X., & Young, P. C. (2013). Parent and pediatrician perspectives regarding the primary care of children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 43(4), 964-972. doi: 10.1007/s10803-012-1640-7.
- Choi, E. K., Lee, Y. J., & Yoo, L. Y. (2011). Factors associated with emotional response of parents at the time of diagnosis of Down syndrome. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 16, 113-120. doi.org/ 10.1111/j.1744-6155.2011.00276.x
- Christon, L. M., & Myers, B. J. (2015). Family-centered care practices in a multidisciplinary sample of pediatric professionals providing autism spectrum disorder services in the United States. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 20, 47-57. https://doi.org/10.1016/j.rasd.2015.08.004
- Clear, M. (1999). Caring culture and the politics of parent/professional relations. *Australian Journal of Social Issues*, 34(2), 119-136. doi.org/10.1002/j.1839-4655.1999.tb01073.x
- Cohen, A., & Mosek, A. (2019) "Power together": Professionals and parents of children with disabilities creating productive partnerships. *Child & Family Social Work*, 24(4), 1-9. doi.org/10.1111/cfs.12637
- D'Arrigo, R., Copley, J. A., Poulsen, A. A. & Ziviani, Z. (2019). Parent engagement and disengagement in paediatric settings: An occupational therapy perspective. *Disability and Rehabilitation*, 42(20), 2882-2893. doi.org/10.1080/09638288.2019.1574913
- Dunst, C. J., & Espe-Sherwindt, M. (2016). Family-centered practices in early childhood intervention. In S. L. Odom, B. Reichow, E. Barton, & B. Boyd (Eds.), *Handbook of early childhood special education* (pp. 37-55). Springer.
- Dunst, C. J., Trivette, C. M., & Hamby, D. W. (2007). Meta-analysis of family-centered helping practices research. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews* 13, 370-378. doi:10.1002/mrdd.20176
- Foster, T. D., Decker, K. B., Vaterlaus, J. M., & Belleville, A. (2020). How early intervention practitioners describe family-centred practice: A collective broadening of the definition. *Child: Care, Health and Development*, 46(3), 268-274. https://doi.org/10.1111/cch.12749
- Gabovitch, E. M., & Curtin, C. (2009). Family-centered care for children with autism spectrum disorders: A review. *Marriage & Family Review*, 45(5), 469-498. doi:10.1080/01494920903050755
- Gallagher, M., Smith, M., Hardy, M., & Wilkinson, H. (2012). Children and families' involvement in social work faking. *Children & Society*, 26, 74-85. doi.org/10.1111/j.1099-0860.
- Gràcia, M., Simón, C., Salvador-Beltran, F., Adam-Alcocer, A. L., Mas, J. M., Giné, C. & Dalmau, M. (2019). The transition process from center-based programmes to family-centered practices in Spain: A multiple case study. *Early Child Development and Care*. doi: 10.1080/03004430.2018.1564916
- Kemp, P., & Turnbull, A. P. (2014). Coaching with parents in early intervention: An interdisciplinary research synthesis. *Infants & Young Children*, 27(4), 305-324. doi:10.1097/IYC.0000000000000018
- King, G., King, S., Rosenbaum, P., & Goffin, R. (1999). Family-centered caregiving and well-being of parents of children with disabilities: linking process with outcome. *Journal of Pediatric Psychology*, 24(1), 41-53. doi.org/10.1093/jpepsy/24.1.41
- Koolen, J., van Oorsouw, W., Verharen, L., & Embregts, P. (2019). Support needs of parents with intellectual disabilities: Systematic review on the perceptions of parents and professionals. *Journal of Intellectual Disabilities*, 24(4), 559-583. doi.org/10.1177/1744629519829965

- Magalhães, L. S., & Pereira, A. P. S. (2017). Early intervention in autism spectrum disorder: Concerns and support of Portuguese mothers. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities, 52*(3), 240-251.
- Mandak, K., & Light, J. (2018). Family-centered Services for Children with ASD and Limited Speech: The Experiences of Parents and Speech-language Pathologists. *Journal of autism and developmental disorders, 48*(4), 1311-1324. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3241-y>
- Marshall, P. A., Coulter, M. L., Gorski, A., & Ewing, J. (2016). Parent recognition and responses to developmental concerns in young children. *Infants & Young Children, 29*(2), 102-115. doi: 10.1097/IYC.0000000000000056
- Meadan, H., Douglas, S. N., Kammes, R., & Schraml-Block, K. (2018). "I'm a Different Coach with Every Family": Early Interventionists' Beliefs and Practices. *Infants and Young Children, 31*(3), 200-214. <https://doi.org/10.1097/IYC.0000000000000118>
- Mereoiu, M., Abercrombie, S., & Murray, M. (2016). One step closer: Connecting parents and teachers for improved student outcomes. *Cogent Education, 3*(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2016.1243079>
- Molinaro, A., Fedrizzi, E., Calza, S., Pagliano, E., Jessica, G., Fazzi, E., & GIPCI Study Group (2017). Family-centred care for children and young people with cerebral palsy: results from an Italian multicenter observational study. *Child: care, health and development, 43*(4), 588-597. <https://doi.org/10.1111/cch.12449>
- Morris, R., Muskat, B., & Greenblatt, A. (2018). Working with children with autism and their families: Pediatric hospital social worker perceptions of family needs and the role of social work. *Social Work in Health Care, 57*(7), 483-501. doi: 10.1080/00981389.2018.1461730
- Pereira, A. P. S., & Oliveira, S. C. P. (2017). The benefits and difficulties in the elaboration and implementation of individual intervention plan in early intervention: The perspectives of Portuguese professionals. *Early Child Development and Care, 189*(6), 965-975. doi:10.1080/03004430.2017.1359581
- Preece, D., & Jordan, R. (2007). Social workers' understanding of autistic spectrum disorders: An exploratory investigation. *The British Journal of Social Work, 37*(5), 925-936. doi:10.1093/bjsw/bcl089
- Reeder, J., & Morris, J. (2018). The importance of the therapeutic relationship when providing information to parents of children with long-term disabilities: The views and experiences of UK paediatric therapists. *Journal of Child Health Care: For Professionals Working with Children in the Hospital and Community, 22*(3), 371-381. <https://doi.org/10.1177/1367493518759239>
- Sawyer, L. B. E., & Campbell, P. H. (2012). Early interventionists' perspectives on teaching caregivers. *Journal of Early Intervention, 34*(2), 104-124. doi:10.1177/1053815112455363
- Trivette, C. J., Dunst, C. J., & Hamby, D. W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. *Topics in Early Childhood Special Education, 30*(1), 3-19. doi:10.1177/021121410364250
- Turnbull, A. P., Turnbull, H. R., Erwin, E., Soodak, L., & Shogren, K. A. (2010). *Families, professionals and exceptionality* (6th ed.). Merrill/Prentice Hall.
- Vilaseca, R. M., Galván-Bovaira, M. J., González-del-Yerro, A., Baqués, N., Oliveira, C., Simó-Pinatella, D., & Giné, C. (2019). Training needs of professionals and the family-centered approach in Spain. *Journal of Early Intervention, 41*(2), 87-104. <https://doi.org/10.1177/1053815118810236>
- Vincent, C. (2000). *Including parents: Education, citizenship and parental agency*. Open University Press
- Woodside, J. M., Rosenbaum, P. L., King, S. M., & King, G. A. (2001). Family-centered service: Developing and validating a self-assessment tool for pediatric service providers. *Children's Healthcare, 30*(3), 237-252. doi.org/10.1207/S15326888CHC3003_5